

IV

ՏԵՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Նելլի Խաչատրյան, պ.գ.թ.
Մարիամ Հարությունյան
ՀԱԻ

ԿՐՈՆԱՏԱԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՆՑՈՒՄ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ. ՏԵՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Համաշխարհայնացման միտումներով պայմանավորված՝ ներկայում հանրության մեջ նկատելի է դարձել կրոնական գործոնի «վերածնունդը»: Այս առումով, մի կողմից՝ ձևավորվում են որոշ իրարամերժ գործընթացներ, ինչպես՝ ավանդական և ոչ-ավանդական կրոնական ուղղություններին հարողների աճող միտումները, իսկ մյուս կողմից՝ շրջադարձ դեպի «հավատք առանց պատկանելության» կրոնագիտական և հասարակագիտական ֆեներոմներ: 20–21-րդ դդ. հանրության մեջ կրոնական կյանքի դինամիկ փոփոխություններից ելնելով՝ որոշ հետազոտողներ սկսել են անդրադառնալ առաջնային սոցիալականացման խմբերում կրոնատաժության հարցերին:

Հոդվածը ներկայացնում է ընտանիքում կրոնատաժության փոխանցման վերաբերյալ տեսական և էմպիրիկ ուսումնասիրությունների վերլուծություն՝ հիմնված արտերկրի հետազոտողների տեսական և դաշտային արդյունքների վրա¹: Հոդվածն ունի հետախուզական բնույթ: Հատկանշական են ոչ այնքան կրոնական ներգրավվածության քանակական ցուցանիշները, որքան կրոնատաժության վերարտադրման սոցիալական ինստիտուտները: Հաշվի են առնվում նաև ընտանիքի կրոնատաժության վրա ազդող արտաքին գործոնները՝ մշակութային միջավայրը, տվյալ հանրության մեջ կրոնի տեղն ու դերը:

*Հիմնաբառեր*²՝ կրոն, կրոնատաժություն, ընտանիք, միջսերնդային փոխազդեցություն, կրոնական սոցիալականացում, հաղորդակցություն:

Ներածություն

Սոցիալական փոքր խմբերում կրոնական ինքնության վերարտադրումը քիչ ուսումնասիրված ոլորտ է: Հանրության մեջ կրոնի և ընտանիքի միջև կապի հարցը, պայմանավորված կրոնական գործոնի փոփոխություններով, հատուկ նշանակություն է ստանում արդի հանրության մեջ: Տարբեր սերունդների ներկայացուցիչներին բնորոշ է յուրահատուկ կրոնական սոցիալականացումը, որ կախված է կրոնի հանդեպ անհատական վերաբերմունքից կամ կրոնատաժության վերարտադրման *մեխանիզմներից*:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում տարբեր սերունդների կրոնատաժության վրա ազդող գործոնների նկարագրությանը, կրոնատաժ և ոչ-կրոնատաժ ընտանիքներում կրոնատաժության փոխանցման ձևերին, այդ պայմաններում ծնողների և երեխաների փոխհարաբերություններին, երեխաների սո-

¹ Այս ուղղությամբ առկա գիտական գրականության տեսությունը տե՛ս Дивисенко и др. 2018, 76.

ցիալական բարեկեցությանն ու դաստիարակությանը: Ուշադրություն է դարձվում նաև ընտանիքի կրոնատածության վրա ազդող արտաքին գործոններին:

Արդի աշխարհում նկատվող կրոնական «զարթոնքը», ըստ որոշ հետազոտողների, հանրության աշխարհիկացման հետևանքներից մեկն է²: Այս գործընթացը զուգորդվում է մի կողմից՝ մարդկանց զանգվածային «դարձով» դեպի ավանդական կրոնները կամ ոչ-ավանդական կրոնական ուղղություններին հարելով, մյուս կողմից՝ շրջադարձով դեպի կրոնազիտական և սոցիալական մի *ֆենոմեն*, որ բնորոշվում է որպես «հավատք առանց պատկանելության»³: Վերջինս պայմանավորված է ավանդական «էթնիկ կրոնի» հետ տվյալ «էթնիկ խմբի» ներկայացուցիչների մշակությամբ նույնականացմամբ, որը չի ենթադրում կրոնական *դոգմալիկացի* և *ինստիտուցիոնալ պրակտիկացի* խորը ընկալում: Սա, իր հերթին, հանգեցնում է «արտադավանական կրոնատածության», երբ մարդիկ *դոգմալիկորեն* ու բարոյապես համաձայն են որոշակի դավանանքի, առաջնորդվում են համապատասխան սկզբունքներով, սակայն զանազան պատճառներով մնում են առանց եկեղեցուն պաշտոնական պատկանելության:

Հոգվածի մեթոդաբանությունը հիմնված է տվյալ թեմայի վերաբերյալ երկրորդային տվյալների ուսումնասիրության և վերլուծության վրա: Առաջնահերթ և արդիական ենք համարում այս հարցին առնչվող տեսական և *էմպիրիկ* մոտեցումները՝ հետազայում հայության և հայկական Սփյուռքի վերաբերյալ դրանց կիրառման նպատակով:

1990-ականների սկզբին, հատկապես նոր ձևավորվող Սփյուռքում, այս խնդիրը չէր կարող պատշաճ ուսումնասիրվել՝ օբյեկտիվ պատճառներից ելնելով, քանի որ կրոնատաժների մեծ մասը կամ *սեռֆիլ* էին (կրոնատաժների առաջին սերնդի ներկայացուցիչ), կամ կրոնի հանդեպ տատանվողներ և ոչ-կրոնատաժներ՝ հակակրոնական խորհրդային քաղաքականության հետևանքով: Սակայն այդ տարիներին կրոնատաժության վերաբերյալ արված եզակի հետազոտությունները ցույց են տալիս հարցվածների մեջ կրոնական արարողություններին հաճախողների թվի աճ⁴, որն, ըստ երևույթին, շարունակվում է առ այսօր: Եւ եթե ենթադրենք, որ մոտ ապագայում կրոնատաժների տեսակարար կշիռն առնվազն նույնը կմնա, շատ հավանական է, որ աստիճանաբար կփոխվեն կրոնատաժության վերարտադրման որակը, կրոնական սոցիալականացման *մեխանիզմները* և դրանց բնույթը: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ ենք համարում անհատական կրոնատաժության հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունից շեշտը տեղափոխել դեպի փոքր խմբերը, մասնավորապես՝ ընտանիքում կրոնատաժության վերարտադրման ուսումնասիրության վրա:

Կրոնատաժություն և դաստիարակություն

Կրոնատաժ և ոչ-կրոնատաժ ընտանիքների համեմատական հետազոտության մեջ, օրինակ՝ Ի.Ա. Կուզնեցովայի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս

² Синелина 2009, 15–17; Добренчиков 2012, 5–14.

³ Davie 2006, 274.

⁴ Карапетян, Хачатурян 2021, 138–141.

եզրակացնել, որ ուղղափառ դավանանքի ծնողների հոգևոր և բարոյական արժեքներն ազդում են երեխաների դաստիարակության վրա: Մասնավորապես, այդ ծնողներն առավել պահանջկոտ են իրենց և իրենց երեխաների հանդեպ, առաջնորդվում են դաստիարակության հեղինակավոր (авторитетный) ոճով: Կրոնատաժ ընտանիքներում ծնողներն ավելի մեծ հեղինակություն են երեխաների համար, քան ոչ-կրոնատաժ ընտանիքներում: Կրոնատաժ ծնողների երեխաներն ընտանիքում առավել մեծ հոգեբանական հարմարավետություն են զգում. նկատվում է տագնապային *ֆոնի*, *կոնֆլիկտների* և *ագրեսիվության* առավել ցածր մակարդակ⁵:

Դ.Մ. Չումակովան վերլուծում է ծնողների կրոնատաժության և ներընտանեկան սոցիալական փոխազդեցության կապը: Պարզվում է, որ կրոնատաժությունը ծնողներին թույլ է տալիս ավելի լավ հաղթահարել *սթրեսները*, կրոնական հաղթահարման ռազմավարությունների օգտագործման շնորհիվ, որով բարձրանում է ընտանիքի անդամների *սուբյեկտիվ* բարեկեցության մակարդակը և ընտանեկան կյանքից ընդհանուր գոհունակությունը⁶:

Կրոնը կապված է ավանդույթի հետ, և որպես արդյունք՝ կրոնատաժ ընտանիքներում ամուսինների և երեխաների միջև փոխհարաբերությունները կարող են հիմնված լինել նահապետական կամ հայրիշխանական համակարգի վրա: Ավանդական հայացքներն ու կրոնատաժության բարձր աստիճանը բացասաբար չեն անդրադառնում երեխաների դաստիարակության վրա: Այսպիսի եզրակացության է հանգում Ու. Ուիլքոքսը՝ հիմնվելով ԱՄՆ-ում երեք պահպանողական կրոնական խմբերի՝ բողոքականների, կաթոլիկների և ուղղափառ հրեաների մեջ կատարած համեմատական հետազոտության վրա, որն անցկացվել է 1987–1988 և 1998–1999 թթ.⁷:

Հետազոտողը եզրակացնում է, որ հավատքը և կրոնը մարդկանց դրդում են առավել ժամանակ և ջանք հատկացնելու իրենց երեխաների կրոնական դաստիարակությանը: Ավելին, շատ կրոնների էթիկական ուսմունքները զգալի շեշտադրում են կատարում ծնողական պարտականությունները պատշաճ կերպով կատարելու վրա: Կրոնատաժներին բնորոշ են առավել սերտ սոցիալական հարաբերությունները ինչպես ընտանիքի ներսում, այնպես էլ համայնքում, ինչն իրենց երեխաներին ապահովում է սոցիալական աջակցության ավելի բարձր մակարդակով և նպաստում նրանց հաջող սոցիալականացմանը⁸:

Պարզվում է, որ կրոնական առումով պահպանողական ծնողները, որոնք շաքաթական առնվազն մեկ անգամ հաճախում են եկեղեցի, ավելի շատ են խրախուսում իրենց երեխաներին, հուզական աջակցություն ցուցաբերում նրանց և առավել ներգրավված են նրանց կյանքում: Սա խոսում է կրոնական հայացքների, պահպանողականության, եկեղեցի կանոնավոր հաճախելու և ընտանիքում երեխաների դաստիարակության միջև կապի մասին: Նման ծնող-

⁵ Кузнецова 2007, 23.

⁶ Чумакова 2014, 139–140.

⁷ Wilcox 2007, 227–230.

⁸ Wilcox 2007, 230–239.

ները նաև ավելի հաճախ են խրատում իրենց երեխաներին, սակայն խուսափում են կոպիտ վարվել դպրոցահասակ երեխաների հետ և առավել հակված են խրախուսելու ու գովաբանելու նրանց, քան ոչ-պահպանողական կրոնական խմբերի անդամները:

Կրոնապես *ակտիվ* և ավանդապահ ծնողները կարգապահությունն ու խրախուսումը համատեղում են խստության, բայց ոչ կոպտության հետ: Կրոնատաժ ընտանիքների հայրերն ավելի շատ են ներգրավված դպրոցահասակ երեխաների հետ անհատական հաղորդակցության, դասապատրաստման, կամավորության, սպորտային նախաափրությունների և այլ ոլորտներում⁹:

Կրոնատաժություն և երեխայի սոցիալականացում

Երեխաների ընտանեկան դաստիարակության մեջ, բացի արժեհամակարգի փոխանցումից, կրոնական սոցիալականացման հիմնական բաղադրիչներից է դառնում եկեղեցական ծեսերին համատեղ հաճախելը: Սա համարվում է ոչ միայն անհատական կրոնատաժության ցուցիչ, այլև երեխաների դաստիարակության գործոն՝ համախոհների խմբի հետ անմիջական փոխազդեցության և *կոնկրետ* սոցիալական շրջանակի գիտակցված ձևավորման միջոցով:

Ծնողների՝ երեխաների հետ եկեղեցական արարողություններ հաճախելը կամ եկեղեցու հովանու ներքո տարբեր ծառայությունների մասնակցելը ոչ միայն ավելացնում է ծնող – երեխա միասին անցկացրած ժամանակը, այլև ապահովում է դաստիարակության և վերահսկողության լրացուցիչ հնարավորություններ: Կրոնատաժության առավել բարձր աստիճան ունեցող ծնողներն ազդեցություն են թողնում դեռահասների կողմից սոցիալական շրջապատի ընտրության վրա, և նրանց համար անընդունելի են վարքի որոշ ձևեր, ինչպես, օրինակ՝ ալկոհոլի օգտագործումը ևն:

Կաթոլիկ ծնողները՝ հատկապես բարձրագույն կրթություն ունեցողներն, ավելի շատ են ծանոթ իրենց երեխաների սոցիալական շրջապատին՝ նրանց ընկերներին, դպրոցի ուսուցիչներին, ընկերների ծնողներին, քան ոչ-կրոնատաժները: Նրանց երեխաներն ավելի ակտիվ են հաճախում կիրակնօրյա դպրոցներ¹⁰: Երեխաների դրական կրոնական սոցիալականացման վրա ազդեցություն է թողնում ծնողներից առնվազն մեկի անձնական օրինակը¹¹:

Կրոնատաժություն և կրոնական պրակտիկաների փոխանցում

Հաջորդիվ, ամերիկյան դեռահասների առողջության ազգային *լոնգիթյուդ* հետազոտության նյութերն, իրենց հերթին, ցույց են տալիս, որ ծնողների կրոնատաժության բարձր աստիճանն ազդում է երեխաներին կրոնական հանգմունքների և պրակտիկաների փոխանցման հաջողության վրա¹²:

⁹ Дивисенко и др. 2018, 79.

¹⁰ Kim, Elder 2014, 560–569.

¹¹ Lichter, Carmalt 2009, 170–180.

¹² Gold et al. 2015, 50–61.

1995 թ. Ամերիկյան կաթոլիկների ազգային հետազոտությունը գնահատել է կրոնատածության ընդհանուր մակարդակը (արարողություններին մասնակցելու հաճախականությունը, Հաղորդություն ընդունելը և Աստվածաշունչ կարդալը) և ծնողներից յուրաքանչյուրի հետ մտերմության աստիճանն ու ինքնագնահատականը: Պարզվել է, որ ժառանգների կրոնատածության մակարդակի վրա մեծապես ազդում է հոր կրոնատածությունը՝ անկախ նրա հետ հարաբերությունների մտերմության աստիճանից, մոր հետ սերտ հարաբերություններից ու մոր կրոնատածության աստիճանից¹³:

Այովա նահանգի գյուղական վայրերում բնակվող ընտանիքների մեջ հետազոտությունները նպատակ էին հետապնդում բացահայտելու դեռահասների կողմից ծնողների կրոնական գիտելիքների և պրակտիկայի ընկալման մեխանիզմները¹⁴: Հարցվողների երեք քառորդը բողոքական էին (հիմնականում լյութերական և մեթոդիստ): Բոլոր ընտանիքներն ունեցել են 12–13 տարեկան երեխաներ: Հետազոտողների նախնական վարկածներից մեկն այն էր, որ ընտանիքում կրոնատածության փոխանցումն արդյունավետորեն իրականացվում է դեռահասի կողմից ծնողների ընդունման բարձր աստիճանի դեպքում: Արդյունքները հաստատեցին, որ երեխայի կողմից ծնողների ընկալումը կարևոր միջնորդ օղակ է կրոնական համոզմունքների և պրակտիկայի փոխանցման գործում: Որքան բարձր է ծնողի ընկալում-ընդունումը, այնքան ավելի նշանակալի է ծնողների դերը երեխաների կրոնատածության փոխանցման մեջ: Ինչպես տղաների, այնպես էլ աղջիկների կողմից եկեղեցի այցելելու հաճախականությունն ուղղակիորեն կապված էր նրանց կրոնական ընկալումների և Աստծո գաղափարի կարևորության հետ: Նույն օրինաչափությունը բացահայտվում էր նաև նրանց ծնողների մեջ¹⁵:

Ընտանիքում կրոնատածության փոխանցման ուսումնասիրությունների ընթացքում կարևորություն է ստանում ոչ միայն ծնողների, այլև տատիկների և պապիկների ազդեցության վերլուծությունը թոռների կրոնական դաստիարակության վրա: Օրինակ՝ Հարավային Կալիֆորնիայի համալսարանի իրականացրած կրոնատածության միջսերնդային փոխանցման լոնգիթյուդ հետազոտությունը (1971–2010 թթ.) ցույց է տվել ավագ սերունդների դերի կարևորությունը երիտասարդների կրոնական կյանքում: Հետազոտողները դիտարկել են կրոնական դաստիարակության շարունակականությունն ու փոփոխությունները ընտանիքներում՝ մի սերնդից մյուսին կրոնական արժեքների և *պրակտիկայի* փոխանցման համատեքստում¹⁶: Վերլուծվել է կրոնատածության փոխանցումը երեք *ասպեկտների*՝ 1) կրոնական արարողություններին մասնակցելու հաճախականության, 2) սեփական կրոնատածության ընկալման և 3) ավանդական կրոնական համոզմունքների հետ համաձայնության աստիճանի տեսանկյունից:

¹³ Baker-Sperry 2001, 185–193.

¹⁴ Bao et al. 1999, 362–374.

¹⁵ Елисеєва 2016, 218–219.

¹⁶ Bengtson et al. 2009, 331–340.

Կրոնատածությունը երեք սերունդների փոխհարաբերություններում

Արդյունքները ցույց են տվել, որ *լոնգիթյունը* հետազոտության ժամանակահատվածում (1971–2000 թթ.) կրոնական ոլորտում որոշակի փոփոխություններ են տեղի ունեցել բոլոր երեք սերունդների ներկայացուցիչների մեջ: Աճել է հարցվողների քանակը, ովքեր իրենց չէին դասում որևէ դավանանքի, սակայն, միևնույն ժամանակ, նրանց մեջ նկատվում էր կրոնական արարողություններին մասնակցելու հաճախականության աճ, նվազել էր սեփական կրոնատածության կարևորության գնահատման և նախնիների (տատիկների ու պապիկների) ավանդական կրոնական համոզմունքների հետ համաձայնության աստիճանը: Եթե 1971-ին ավանդական կրոնական համոզմունքների փոխանցման աճ էր գրանցվել նախնիներից թոռներին, ապա արդեն 2000-ին այս փոխանցման աստիճանը նվազել էր: Հատկանշական է նաև, որ, անկախ ուսումնասիրության ժամանակահատվածից, պապիկների ազդեցությունը թոռների կրոնատածության վրա բավական չնչին էր¹⁷:

Մեկ այլ հետազոտության նպատակն էր՝ բացահայտել, թե արդյո՞ք Այովա նահանգում ավագ սերնդի բարձր աստիճանի կրոնատածություն ունեցող ներկայացուցիչներն ավելի շատ են ներգրավված թոռների հետ շփման գործընթացում, քան ոչ-կրոնատածները: Հետազոտողները վերլուծում էին այն հնարավոր գործոն-«միջնորդները», որոնք կարող էին ազդեցություն թողնել կրոնատածության և ընտանեկան հարաբերությունների *ինտենսիվության* միջև կապի վրա: Արդյունքները ցույց տվեցին, որ կրոնատած մարդիկ հակված են ներընտանեկան հարաբերություններում ավելի ավանդական կամ պահպանողական շփմանը, ինչպես նաև՝ *զենդեքային* դերերի ոլորտում: Նրանք ունակ են ունենալու ավելի ուժեղ ընտանեկան և սոցիալական կապեր ինչպես ընտանիքի ներսում, այնպես էլ ընտանիքից դուրս: Այսպիսով, կրոնատածության բարձր աստիճան ունեցող նախնիներն ավելի շատ էին ներգրավված իրենց թոռների կյանքում, ունեին դաստիարակչական ազդեցություն, նրանց բնորոշ էր թոռների հետ ավելի սերտ անձնական կապը, այդ թվում՝ ավելի մեծ ներողամտության հաշվին¹⁸:

«Կրոնական կապիտալ»-ի հայեցակարգը

Կրոնատածության միջսերնդային փոխանցման վերլուծությունն անհրաժեշտ է իրականացնել կրոնի *սոցիոլոգիայում* նոր հարացույցի տեսական և մեթոդաբանական *սպարապի* կիրառմամբ: Այս ոլորտի առանցքային դեմքերից է՝ ամերիկացի սոցիոլոգ Լոուրենս Յանսկիկոնեն, ով առաջարկել է «կրոնական կապիտալի» հայեցակարգը: Այն թույլ է տալիս ստեղծել մի *մոդել*, որը բացատրում է կրոնական վարքի որոշակի օրինաչափություններ, որոնք վերաբերում են միջդավանանքային և միջկրոնական շարժունությունը, կրոնատածության սոցիալական, երբեմն նաև սոցիալ-տնտեսական ներդրմանը և ընտանիքում կրոնատածության վերարտադրման *մեխանիզմներին*¹⁹: «Կրոնական կապի-

¹⁷ Bengtson et al. 2009, 333.

¹⁸ King, Elder 1999, 317–323.

¹⁹ Iannaccone 1990, 300–310.

տալ»-ն ուղղակիորեն վերաբերում է որոշակի կրոնի ներկայացուցիչներին բնորոշ գիտելիքներին, հմտություններին և փորձին, ինչպես և սոցիալական *կապի-տալ*ին, որը տվյալ անհատը ձեռք է բերել որպես կրոնական համայնքի անդամ և դրանով իսկ կարող է նպաստել հանրության զարգացմանը: Ըստ Յանակյոնեի՝ հասարակագիտական տեսանկյունից «կրոնական կապիտալ»-ը միաժամանակ և՛ նախապայման է, և՛ կրոնական *պրակտիկա*յի հետևանք:

Տվյալ *պարադիգմ*ը հատկապես առանձնացնում է ընտանիքի կրոնական կապիտալը, որը հիմնականում կապված է ընտանիքում կրոնական սոցիալականացման աստիճանի հետ: Ըստ Յանակյոնեի՝ ընտանեկան միջավայրում կրոնական կապիտալի ձևավորումն առավել արդյունավետ է հանրության մեջ կրոնական կապիտալի ձևավորման տեսանկյունից: Ընտանեկան պայմաններում նվազագույնի են հասցվում կրոնական կապիտալի ձևավորման սոցիալական ծախսերը, մասնավորապես՝ ավելի արդյունավետ են այն պայմանները, երբ ամուսինները պատկանում են նույն կրոնին կամ դավանանքին: Ամուսինների կրոնական կապիտալը, կրոնատածությանը զուգահեռ, փոխանցվում է նրանց երեխաներին ինչպես անձնական օրինակով, այնպես էլ, կրոնական *պրակտիկա*յին և ուսմունքին ծանոթացնելու միջոցով: Մանկության տարիներից կուտակված կրոնական կապիտալը հետագայում որոշիչ է դառնում երեխաների անհատական կրոնատածության ձևավորման հարցում²⁰:

Օրինակ՝ Իսպանիայում անցկացված ներկայացուցչական հարցման տվյալների հիման վրա վերլուծվել են ծնողներից երեխաներին «կրոնական կապիտալի» փոխանցման *մեխանիզմները*²¹: Հիմնական ենթադրությունն այն էր, որ ծնողների կրոնական վարքը հետագա սերունդների համար դերային մոդել է, որն էլ, իր հերթին, երեխաների մեջ ձևավորում է «կրոնական կապիտալ», այսինքն՝ համապատասխան վարք, արժեհամակարգ, գիտակցություն, որ հետագայում ներդրվելու է հանրության տարբեր ոլորտներում: Հետազոտությունը հաստատում է կրոնական կապիտալի փոխանցման միջսերնդային բնույթը: Հայտնաբերվել են նաև սեռային յուրահատկությունները. կրոնատածությունը փոխանցվում է մորից դստերը և հորից որդուն²²:

Ծնողներից կրոնական կապիտալի փոխանցումը երեխաներին գործնականորեն հաստատվում է ոչ միայն քրիստոնյա, այլև մուսուլման ընտանիքներում: Այսպես, Պակիստանում անցկացված հետազոտության ընթացքում երեխաների և ծնողների կրոնատածությունը չափվել է յոթ փոփոխականներով, որոնք բնութագրում էին իսլամական բարեպաշտության վարքային կողմը: Կիրառելով *ռեգրեսիոն* հավասարումներ՝ ցույց է տրվել, որ երեխաների գործնական կրոնականության մեջ ամենամեծ ներդրումն ունի նրանց ծնողների կրոնական վարքը²³:

²⁰ Iannaccone 1990, 299.

²¹ Brañas-Garza et al. 2011, 655–664.

²² Brañas-Garza et al. 2011, 649–650.

²³ Khawaja et al. 2016, 189–204.

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ կրոնական սոցիալականացման խնդիրը սերտորեն կապված է սոցիալական և հոգեբանական որոշ գործոնների հետ: Բացի ծնողներից, երեխաների կրոնական դաստիարակության վրա կարող են ազդել ոչ միայն ավագ սերունդները, այլև հարազատները, ինչպես նաև ընտանիքի հեղինակավոր անդամները: Ընդ որում, կրոնական սոցիալականացումը հնարավոր է միայն որոշակի տարիքից:

Իսկ ավելի ուշ տարիքից ծնողների դաստիարակության հետ կարող են մրցակցել ուսուցիչները, դասախոսները և հասակակիցները: Հաճախ նրանց թողած ազդեցությունը ոչ միայն փոխհամաձայնեցված չէ ծնողական դաստիարակության բովանդակային մասի հետ, այլև կարող է հակասել դրան: Ընտանիքի, դպրոցի և հասակակիցների համեմատական ազդեցությունը առավել խորը ուսումնասիրելու համար պահանջվում են հավելյալ հետազոտություններ և քննարկումներ: Այնուամենայնիվ, *էմպիրիկ* ուսումնասիրությունների արդյունքները վկայում են, առաջին հերթին, կրոնատածության ուղղահայաց փոխանցման (սերնդից սերունդ) վերաբերյալ, այլ ոչ թե հորիզոնական (հասակակիցներ և դպրոց): Կրոնատածության հորիզոնական փոխանցումն ավելի թույլ է և ավելի չնչին ազդեցություն ունի: Այն կախված է նաև տարբեր գործոններից, օրինակ՝ տարիքից և դավանանքից²⁴:

Եզրահանգումներ

Ուսումնասիրությունները հաստատում են կրոնատածության և կրոնական կապիտալի փոխանցման գործընթացում ընտանիքի առանցքային դերը: Տեսական և դաշտային հետազոտությունները վկայում են կրոնատածության ուղղահայաց փոխանցման առաջնայնության մասին:

Կրոնական իմաստով շփվելով՝ երեխան ոչ միայն որդեգրում է իր ծնողների, տատիկների ու պապիկների, շրջապատի որոշակի կրոնական և գաղափարական դիրքորոշումները, այլև մտնում մի հանրություն, որի նորմերն ու արժեքները համապատասխանում են որոշակի կրոնական ավանդույթի, որն էլ կարող է ձևավորել *կոնկրետ* սոցիալական հարաբերություններ և *մեխանիզմ*ներ:

Կարևոր է նշել նաև, որ ընտանիքներում կրոնական սոցիալականացումը կարող է տեղի ունենալ ինչպես *եր-ֆիգուրարիկ* (ծնողներից երեխաներ), այնպես էլ *պրե-ֆիգուրարիկ* (չափահաս կրոնատած երեխաներից դեպի իրենց ծնողները) ձևաչափերով, քանի որ կրոնականացման գործընթացը պայմանավորված է հոգևորի սեփական որոնմամբ և ընկալմամբ ևս:

Կրոնական սոցիալականացման կարևոր բաղադրիչներից են սեփական կրոնի և դավանանքի, մշակույթի և ավանդույթների մասին գիտելիքների ձեռքբերումը, որը կարող է համալրվել այլ կրոնական համակարգերի և դրանց հետևորդների մասին որոշակի գաղափարների ձևավորմամբ: Այդպիսով, ընտանիքում կրոնատածության փոխանցումն ուսումնասիրելիս՝ անհրաժեշտ է

²⁴ Дивисенко и др. 2018, 86–87:

հաշվի առնել ոչ միայն ներքին (ընտանեկան), այլև արտաքին գործոնները՝ կապված տվյալ հանրության պատմական և մշակութային համատեքստի, դրանում կրոնի տեղի և դերի հետ:

Տվյալ հանրության փոքր խմբերի շրջանակում կրոնականության և կրոնական կապիտալի փոխանցման ամբողջական պատկերը կազմելու համար օգտակար կլինեն ոչ միայն կրոնական սոցիալականացման գործոնների, այլև միջմշակութային հոգևոր և կրոնական փոխանակումների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ДИВИСЕНКО и др. 2018

Дивисенко К.С., Белов А.Э., Дивисенко О.В., Трансляция религиозности в семье от родителей к детям: аналитический обзор исследований // Социологический журнал, 2018, том 24, № 4, 75–92.

ДОБРЕНЬКОВ 2012

Добреньков В.И., Христианская и православная социология // Вестник Московского гос. ун-та, Политология и социология, 2012, серия 18, № 2, 3–24.

ЕЛИСЕЕВА 2016

Елисеева И.И., Эволюция структуры российских домохозяйств: попытка объяснения // Петербургская социология сегодня, 2016, № 7, 216–242.

КАРАПЕТЯН, ХАЧАТУРЯН 2021

Карапетян Р.С., Хачатурян Н.Р., Динамика религиозного поведения и сознания населения городов Армении (опыт сравнительного этносоциологического исследования 1980–2005 гг.) // Религиоведение, 2021, № 4, 136–143.

КУЗНЕЦОВА 2007

Кузнецова И.А., Духовно-нравственные ценности православия как фактор семейного воспитания детей, автореф. дис. канд. псих. наук, СПб., Ленинградский государственный университет имени А. С. Пушкина, 2007, 226 с.

СИНЕЛИНА 2009

Синелина Ю.Ю., Циклический характер процесса секуляризации в России (Социологический анализ: конец XVII – начало XXI века), автореф. дис. д-ра соц. наук., Москва, Институт социально-политических исследований РАН, 2009, 323 с.

ЧУМАКОВА 2014

Чумакова Д.М., Взаимосвязь религиозности личности и социального взаимодействия в семье: дис. канд. псих. наук., Курган, Курганский государственный университет, 2014, 165 с.

BAKER-SPERRY 2001

Baker-Sperry L., Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission // Sociological Focus, 2001, Vol. 34/2, 185–198.

BAO et al. 1999

Bao W.N., Whitbeck L.B., Hoyt D.R., Conger R.D., Parental Acceptance as a Moderator of Religious Transmission among Adolescent Boys and Girls // Journal of Marriage and Family, 1999, Vol. 61/2, 362–374.

BENGTSON et al. 2009

Bengtson V.L., Copen C.E., Putney N.M., Silverstein M.A., Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion // International Sociology, 2009, Vol. 24/3, 325–345.

BRAÑAS-GARZA et al. 2011

Brañas-Garza P., García-Muñoz T., Neuman S., Intergenerational Transmission of “Religious Capital”. Evidence from Spain // *Revista Internacional de Sociología*, 2011, Vol. 69/3, 649–677.

DAVIE 2006

Davie G., Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account // *European Journal of Sociology*, 2006, Vol. 47/2, 271–296.

GOLD et al. 2015

Gold N., Pulford B.D., Colman A.M., Do as I Say, Don’t Do as I Do: Differences in moral judgments do not translate into differences in decisions in real-life trolley problems // *Journal of Economic Psychology*, 2015, Vol. 47, 50–61.

IANNACCONE 1990

Iannaccone L.R., Religious Practice: A Human Capital Approach // *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1990, Vol. 29/3, 297–314.

KHAWAJA et al. 2016

Khawaja M.F., Farooqi F., Azid T., Intergenerational Transmission of Religious Capital in a Developing Country: A Case Study of District Multan (Pakistan) // *Humanomics for Political Economy and Philosophy*, 2016, Vol. 32/2, 189–204.

KIM, ELDER 2014

Kim Y., Wilcox W.B., Religious Identity, Religious Attendance, and Parental Control // *Review of Religious Research*, 2014, Vol. 56/4, 555–580.

KING, ELDER 1999

King V., Elder G.H., Are Religious Grandparents More Involved Grandparents? // *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 1999, Vol. 54/6, 317–328.

LICHTER, CARMALT 2009

Lichter D.T., Carmalt J., Religion and Marital Quality among Low-Income Couples // *Social Science Research*, 2009, Vol. 38, 168–187.

WILCOX 2007

Wilcox W.B., Focused on Their Families: Religion, Parenting and Child Well-Being // *Authoritative Communities: The Scientific Case for Nurturing the Whole Child* (ed. K.K. Kline), New York, Springer, 2007, 227–244.

Nelli R. Khachaturian, Ph.D.

Mariam B. Harutyunyan

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS of RA

RELIGIOUS TRANSMISSION IN THE FAMILY: THEORETICAL APPROACH

Keywords: religion, religiosity, family, intergenerational transmission, religious socialization, communication.

Nowadays, the influence of the religious factor on various spheres of social life is increasing. The issues about religion, religiosity and the family gain particular relevance especially in the conditions of modern society. The family becomes one of the main factors of children's religious socialization. The first generation of believers is replaced by the next ones. Generations, in its turn, differ in the nature of religious socialization and the mechanisms of religious transmission.

The article presents a comparative analysis of the transmission of religiosity in the frame of family based on modern theoretical approaches and data from various field researches. The analysis is exploratory. The attention of the study is paid to the description of religiosity and the factors affecting on its transmission. The comparative analysis also takes into account the influence of parents' spiritual and moral values on the characteristics of childrens' upbringing. That are of particular importance not so much the quantitative indicators of religiosity, but the social institutions of religious transmission. External factors are also considered, such as the cultural environment, the place and role of religion in the society.

Нелли Рафиковна Хачатурян, к.и.н.

Мариям Багратовна Арутюнян

Институт археологии и этнографии, НАН РА

ТРАНСМИССИЯ РЕЛИГИОЗНОСТИ В СЕМЬЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Ключевые слова: религия, религиозность, семья, межпоколенная трансмиссия, религиозная социализация, общение.

В наши дни усиливается влияние религиозного фактора на различные сферы общественной жизни. Вопросы о связи религии, религиозности и института семьи становятся особенно актуальными в условиях современного социума. Семья становится одним из главных факторов религиозной социализации детей. На смену первому поколению верующих приходят следующие. Поколения, в свою очередь, различаются характером религиозной социализации и механизмами воспроизводства религиозности.

В данной статье представлен сравнительный анализ изучения трансмиссии религиозности в семье, основанный на современных теоретических подходах и данных зарубежных полевых исследований. Анализ-исследование носит разведывательный характер. В представленном материале основное внимание уделяется описанию феномена религиозности и факторам, влияющим на его переход из поколения в поколение в пределах семьи. Сравнительный анализ учитывает влияние духовно-нравственных ценностей родителей на особенности семейного воспитания. Особое значение придается не столько количественным показателям, сколько социальным институтам воспроизводства религиозности. Учитываются также внешние факторы, влияющие на религиозность семьи: культурная среда, место и роль религии в данном обществе.

Ներկայացվել է՝ 09.02.2025,

գրախոսվել է՝ 08.04.2025,

ընդունվել է՝ 10.07.2025: